

Josef Bartoň

Katedra Nauk Biblijnych Wydziału Teologii Katolickiej,
Uniwersytet Karola w Pradze

Tekst biblijny i sprawy „zbyt powszednie”? Na marginesie kwestii tabu językowego w tradycji czeskiego przekładu biblijnego¹

O specyfice języka religijnego oraz biblijnego myśli się i mówi w czeskim środowisku lingwistycznym oraz teologicznym wciąż jeszcze bardzo rzadko i z rezerwą. Wśród bohemistów samym pojęciem języka czy stylu religijnego zaczęto zajmować się dopiero niedawno, a czeska stylistyka o stylu religijnym czy biblijnym nie wspomina w ogóle albo bardzo lakonicznie². Jest to dość zaskakujące, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę fakt, że czeski obszar językowy wybija się na tle innych niezwykle bogatą tradycją przekładu Biblii. Staroczeski język literacki był już w końcu XIII i na początku XIV wieku formowany właśnie przez pierwsze teksty biblijne (Psałterz i Ewangelie). Jeśli chodzi o tłumaczenia całości Biblii, czeszczyzna ma czasowe pierwszeństwo pomiędzy żywymi średniowiecznymi językami nieromańskimi³. Biblia odegrała znaczącą rolę także w XVI i XVII wieku – w czasach rozkwitu literatury czeskiej oraz późniejszej obrony języka czeskiego. Do Biblii odnoszą

1 Artykuł powstał w ramach projektu Uniwersytetu Karola w Pradze PROGRES Q01 jako rozszerzona wersja referatu wygłoszonego 18 maja 2017 roku w Krakowie na posiedzeniu Zespołu Języka Religijnego przy Radzie Języka Polskiego. Tłumaczenie na język polski (przy współpracy autora) – Maria Maršálková-Pazder.

2 Dopiero w ciągu ostatnich 20 lat pojawiły się prace traktujące o stylu religijnym [zob. Kraus 2017]. Jeśli chodzi o język nowoczesnych przekładów Biblii („nowy styl biblijny”), badania dopiero się rozpoczynają [zob. Bartoň 2012; 2013]. Znamienne jest to, że najnowszą wielką monografią poświęconą czeskiej stylistyce nie uwzględnia w ogóle zachowania się języka w komunikacji religijnej. Autorzy tylko na marginesie dodali uwagę: „zdajemy sobie sprawę, że niektóre sfery, np. sfera komunikacji religijnej, pozostały na uboczu” [Hoffmannová 2016: 16].

3 Pierwszy czeski przekład całości Biblii powstał w połowie XIV wieku (język czeski został wyprzedzony tylko przez języki francuski i włoski).

się pierwsze czeskie gramatyki, powstało również pojęcie „stylu świętopiśmiennego” (*svatopísemský styl*) jako najwyższego kodu językowego [Vintr 1998: 224–225]⁴. Rekodyfikacja nowej czeszczyzny w czasie odrodzenia narodowego na przełomie XVIII i XIX wieku przebiegła znowu w dużej mierze pod wpływem norm językowych czeskiej Biblii, i to *Biblii kralickiej*⁵ braci czeskich. Co więcej, w ciągu ostatnich 100 lat, w czasie, gdy czeskie społeczeństwo w dużej mierze odwróciło się od Kościoła i religii, powstało wiele nowych przekładów biblijnych [zob. Bartoň 2016].

Niniejszy tekst wpisuje się w czeską tradycję translatoryki biblijnej, która może przyczynić się do bardziej ogólnych rozważań na temat zachowania się języka w dyskursie sakralnym.

1. Wstęp: przypadki dwóch tabu w tekstach ewangelijnych

Każdy, kto czyta Nowy Testament w greckim oryginale, może zauważyć, że w znanych perykopach u Mateusza i Marka Jezus, wyjaśniając uczniom, że człowieka nie czyni nieczystym pokarm (zjadany nieumytymi rękami), który idzie do ust, ale zło, które pochodzi z serca człowieka i wychodzi z jego ust, używa słowa ὑφεδρών (‘ubikacja, ustęp’). Jeśli czytelnikiem jest czeski katolik, uświadomi sobie zapewne, że słowa *ubikacja* na pewno nigdy nie słyszał podczas mszy w języku czeskim (w katolickim tekście liturgicznym Nowego Testamentu, tj. w tłumaczeniu Václava Bognera⁶). Słowa tego nie spotka też w czeskim tłumaczeniu, którego dziś katolicy używają najczęściej do lektury prywatnej, a większość Kościołów niekatolickich także podczas nabożeństw (chodzi o *Czeski Przekład Ekumeniczny*⁷). Wspomniane dwa najbardziej prestiżowe tłumaczenia w tekście Ewangelii całkowicie unikają więc słowa *ubikacja*. Już z góry możemy założyć, że prawdopodobną przyczynę stanowi fakt, że jest to słowo semantycznie związane z procesem wydalania, a więc jednym z podstawowych tabu społecznych.

W okresie wielkanocnym, gdy teksty Pisma Świętego przypominają nam o zmartwychwstaniu, w czytaniach mszalnych pojawia się inne, jeszcze bardziej eksponowane miejsce. Jest to scena objawienia nad jeziorem na końcu Ewangelii Janowej, gdy Piotr zdaje sobie sprawę, że mężczyzną wołającym na brzegu jest Jezus. Narzuca więc na siebie płaszcz, „bo był nagi” (gr. γυμνός), skacze do wody i idzie (płynie?) do brzegu. Wspomniane wyżej dwa nowocze-

4 W kwestii „stylu świętopiśmiennego” Josef Vintř odsyła do autorów barokowych: Jana A. Komeňskiego, Jiřiego Konstanca i Daniela Nitscha.

5 Por. niżej (punkty 3 i 4).

6 Por. niżej (punkt 4).

7 Por. niżej (punkty 3 i 4).

sne przekłady czeskie unikają tutaj słowa *nagi*. Możliwe, że chodzi o inne podstawowe tabu, czyli seksualność, z którą nagość jest immanentnie związana.

Spróbujmy więc dokładniej zbadać, w jaki sposób różne czeskie przekłady biblijne, od początków aż do dziś, radzą sobie z tymi zakresami, które oznaczają greckie odpowiedniki ἀφεδρών (‘ubikacja’) i γυμνός (‘nagi’) w kontekście słów Jezusa i sceny nad jeziorem. Chciałbym już na początku podkreślić, że nie będziemy zajmować się spojrzeniem teologicznym na dane miejsca biblijne ani nie będziemy badać możliwej teologicznej intencji autorów biblijnych⁸. Będziemy śledzić jedynie czeskie ekwiwalenty przekładowe, ich zachowanie i przemiany zachodzące w ciągu długiej i barwnej drogi, jaką w ciągu wieków przeszedł czeski tekst biblijny.

2. Tekst grecki i łaciński

Dla naszych rozważań ważne będzie brzmienie zarówno greckie, jak i łacińskie, ponieważ czeski przekład biblijny bardzo długo korzystał tylko z tekstu łacińskiego.

2.1. Mt 15,17 i Mk 7,19

Jak już wspomniałem, wypowiedź Jezusa ze słowem *ubikacja*, opisująca krótko losy pokarmu w procesie trawienia, znajduje się w dwóch miejscach. U Mateusza 15,17 zdanie w przekładzie dosłownym brzmi następująco: „Czy nie rozumiecie, że cokolwiek wchodzi do ust, idzie do brzucha i jest wyrzucane do ubikacji?”. U Marka 7,19 zaś: „bo nie wchodzi do jego serca, ale do brzucha, i wychodzi do ubikacji?”. Dla naszych celów wystarczy minimalny kontekst:

Tekst grecki (Nestle-Aland, wyd. 28)

Mt 15,17 καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται

Mk 7,19 καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται

Tekst łaciński (Vulgata)

Mt 15,17 *et in secessum emittitur*

Mk 7,19 *et in secessum exit.*

Te dwa wersety są jedynymi miejscami, w których w greckim Nowym Testamencie występuje wyraz ἀφεδρών. Etymologia greckiego słowa jest jasna, słyhać

⁸ Na przykład Tomasz z Akwinu, interpretując jedno z niżej analizowanych miejsc (J 21,7), porównuje nagość Piotra do „zwłeczenia starego człowieka”, a narzucenie płaszcza do „przyobleczenia człowieka nowego” (odsyla przy tym do Ap 3,5 „qui vicerit, vestietur sic vestimentis albis”) [Thomas Aquinas, Super evangelium S. Joannis Lectura, caput XXI, lectio 2].

w nim przedrostek ἀπο- ‘od, precz’ oraz wyraz ἔδρα ‘siedzenie, krzesło’. Jest to zatem miejsce odosobnienia, gdzie człowiek idzie sobie ‘od-siąć’. W starożytnej grece słowo to jest potwierdzone rzadko (w języku klasycznym najczęściej używano słowa ἄφοδος, które w znaczeniu pierwotnym oznaczało ‘drogę stąd, odejście, odejście na chwilę’). Łaciński odpowiednik *secessus* ma także jasną etymologię, jest w nim widoczny czasownik *secedere* ‘odejść, oddalać się’. Wyraz *secessus* pierwotnie oznaczał ‘odejście, odejście na chwilę, miejsce, dokąd się odchodzi, ustronne miejsce’. Jego motywacja semantyczna jest więc identyczna jak wyżej wymienionego greckiego klasycznego ἄφοδος, a w dużej mierze też jak naszego ewangelicznego ἀφεδρών (w wyobrażeniu oddalania się od ludzkiej społeczności do odosobnienia). Jako termin techniczny z dziedziny higieny słowo *secessus* oznaczało u Rzymian zazwyczaj niepubliczną toaletę znajdującą się wewnątrz domu lub w miejscach o ograniczonej liczbie użytkowników, takich jak koszary wojskowe, prywatne kluby itp. [Koloski-Ostrow 2015: 40].

2.2. J 21,7

Scena na brzegu, w której występuje *nagi* Piotr (narzucający na siebie płaszcz), znajduje się w jedynym miejscu Nowego Testamentu, u Jana 21,7:

Tekst grecki (Nestle-Aland, wyd. 28)

J 21,7 ἦν γὰρ γυμνός

Tekst łaciński (Vulgata)

J 21,7 *erat enim nudus*

Myślę, że nie ma powodu, dla którego mielibyśmy w wyrazie γυμνός/*nudus* eliminować najbardziej podstawowe znaczenie, tj. po prostu ‘całkowicie nieubrany’ [por. np. McKenzie 1965: 145]⁹. (Chociaż istnieją w Nowym Testamencie miejsca, gdzie użyto wyrazu γυμνός/*nudus* z pewnością w znaczeniu niedosłownym – ‘niedostatecznie ubrany’, np. Jk 2,15). Tkanina była stosunkowo cennym materiałem i byłoby szkoda niszczyć ją częstym zamaczaniem podczas pracy na łodzi, niektórzy z rybaków musieli zapewne wchodzić do wody podczas manewrowania sieciami lub łodzią dobijającą do brzegu (na zmianę w wodzie i w łodzi). Mamy też wiele dzieł sztuki starożytnej Grecji i Rzymu, na których rybacy na łodzi oraz z rybami na brzegu przedstawiani są całkiem nacy¹⁰.

9 „The garment (Gk *ependytes*) which Peter wrapped around himself in order to meet Jesus (Jn 21:7) is mentioned only here in the NT; it probably signifies the tunic. Fishermen are often represented in Egyptian art as working in the nude, and the fishermen of the Sea of Galilee probably did the same thing”.

10 Istnieją także wyobrażenia, na których rybacy mają przepaskę biodrową albo krótki chiton.

3. Długa tradycja czeskiego przekładu biblijnego

Jakie ekwiwalenty dla ἀφειδρών/*secessus* i γυμνός/*nudus* znajdujemy w języku czeskim? Aby odpowiedzieć na to pytanie, konieczne będzie przebadanie znacznego zakresu materiału. Przejdziemy najpierw pokrótce historię czeskich tłumaczeń Pisma¹¹. Jak już wspomniałem, czeska tradycja przekładu biblijnego w europejskim i światowym kontekście jest niezwykła, bardzo długa, a jednocześnie „gęsta”. Tłumaczenia dłuższych pasażów biblijnych zaczynają pojawiać się już w drugiej połowie XIII wieku, początkowo jako tłumaczenia psalterzy (dla klasztorów żeńskich), a następnie (około 1300 roku) w postaci najstarszych przekładów Ewangelii, szczególnie zbiorów ewangelicznych perykop liturgicznych (na potrzeby kaznodziejskie). Ewangeliarze te były kopiowane jeszcze długo po powstaniu całej czeskiej Biblii, w dużej mierze niezależnie od niej, i reprezentują swoistą, archaiczną tradycję.

Kulminację pierwszej fazy czeskiej biblijnej pracy translatorskiej stanowiło stworzenie i szybkie opublikowanie (przepisywanie) całej Biblii staroczeskiej w latach 50. XIV wieku. Mówimy o tzw. **pierwszej redakcji Biblii staroczeskiej**. Następnie na początku XV wieku w krótkim odstępie czasu powstają dwie kolejne wersje tłumaczenia: **druga redakcja** na samym początku XV wieku i **trzecia redakcja** około 1413 roku, obie udokumentowane w stosunkowo dużej liczbie egzemplarzy. Ostatnia, **czwarta redakcja** pochodzi z lat 80. XV wieku i przeznaczona była do rozpowszechniania za pomocą druku.

Koniec XV wieku oznaczał symboliczny punkt zwrotny w rozwoju języka: po zaniknięciu wielu cech archaicznych (głównie w fonologii i morfologii) zakończył się okres języka staroczeskiego i nastąpił okres tzw. czeszczyzny średniej. Od początku XVI wieku do początku XVII wieku opublikowanych zostało wiele druków biblijnych, wywodzących się z większościowego społeczeństwa utrakwistycznego, a używanych w pewnej mierze także przez mniejszościowy wówczas Kościół katolicki (on sam nie stworzył żadnego wydania całej Biblii, tylko jeden mniej znaczący przekład Nowego Testamentu). Ważną rolę odegrała niewielka, ale aktywna Jednota Braterska, w której powstało kilka przekładów Nowego Testamentu, a przede wszystkim najbardziej znany czeski przekład całej Biblii, *Biblia kralicka* (*Bible kralická*, po raz pierwszy w sześciu tomach, 1579–1593/1594). Po nieudanym powstaniu stanów niekatolickich (po klęsce militarnej w bitwie na Białej Górze pod Pragą w 1620 roku)

11 Na temat historii czeskiego przekładu biblijnego od czasów najdawniejszych do XVIII wieku zob. przede wszystkim monografię Vladimíra Kyasa [1998]. O Biblii XIX wieku zob. artykuły Josefa Vraštila [1926] i Karela Komárka [2013]. Na temat problematyki nowoczesnych czeskich przekładów dostępny jest stosunkowo szczegółowy artykuł w języku polskim [Bartoń 2016].

zakazane zostały wszystkie nurty niekatolickie, wygnano niekatolickie duchowieństwo oraz nastąpił okres represji mających na celu szybką rekatolizację obywateli. Intelktualiści niekatolicy aż do wydania patentu tolerancyjnego przez austriackiego cesarza Józefa II (w 1789 roku) musieli pracować na emigracji, gdzie w wielu edycjach Biblii wydawali nieco zmodyfikowany tekst kralicki. Kościół katolicki w Czechach poderwał się do działania długo po wojnie trzydziestoletniej. Efektem była trzypiętomowa barokowa *Biblia święto-wacławaska* (*Bible svatováclavská*, NT 1677, ST 1712/1715).

W okresie od początku czeskiego odrodzenia narodowego (pod koniec XVIII wieku) do końca XIX wieku powstało kilka innych Biblii katolickich, które dość ściśle nawiązywały do *Biblii święto-wacławaskiej*, inspirując się jednocześnie tekstem kralickim. Ważna jest przede wszystkim główna linia nawiązujących do siebie kilku Biblii oficjalnie wspieranych przez Kościół katolicki, rozpoczynająca się od Nowego Testamentu oświeceniowego intelektualisty Františka Faustina Procházky (1786) i kończąca się na tzw. *Biblii świętojańskiej* (*Svatojanská bible*, 1888/1889). Ponadto powstało w tym czasie kilka innych tłumaczeń, charakteryzujących się mniejszą lub większą autonomią wobec „nurtu głównego”.

Początek XX wieku oznaczał nowy, bardzo wyraźny punkt zwrotny w przekładach biblijnych, przejawiający się przede wszystkim w zdystansowaniu od wcześniejszej tradycji kralicko-święto-wacławasko-świętojańskiej. Jest to widoczne w nowym podejściu do tekstu źródłowego, wyraźnie większej niezależności przekładowej i zasadniczej modernizacji czeskich środków językowych. Dlatego mówimy o początkach nowoczesnego czeskiego przekładu biblijnego. Od 1900 roku do dziś powstało i zostało po raz pierwszy opublikowanych 10 nowych przekładów Starego Testamentu oraz 16 Nowego Testamentu (w wielu z nich można w kolejnych wydaniach zauważyć, czasem dość znaczne, korekty i zmiany). Konfesyjne i metodologiczne tło wykazuje znaczną różnorodność. Spośród tych tekstów dziewięć Starych Testamentów i dziewięć Nowych Testamentów tworzy dziewięć kompletnych Biblii. Najważniejszym dziełem pod względem wpływu, głębi i precyzji podstaw teoretycznych (translatologicznych) był *Czeski Przekład Ekumeniczny* (*Český ekumenický překlad*; NT 1973/1978, całość Biblii 1979).

4. Baza źródłowa: przebadane teksty czeskie

W celu uzyskania stosunkowo pełnego obrazu historii czeskich ekwiwalentów wyrazów ἀφεδρών/*secessus* i γυμνός/*nudus* konieczny był dość szeroki wybór przekładów biblijnych. W sumie uwzględniłem 45 tekstów tłumaczeń.

4.1. Średniowieczne ewangeliarze

W starych ewangeliarzach brak Markowej perykopy, udokumentowane są tylko perykopy Mateuszowa i Janowa. Do naszych badań wybrałem następujące ewangeliarze (rękopisy pochodzą z okresu od drugiej połowy XIV wieku do pierwszej połowy XV wieku): *Ewangeliarz wiedeński* (*Evngeliář vídeňský*, **EvVíd**), *Ewangeliarz rajhradski* (*Evngeliář rajhradský*, **EvRaj**), *Czytania księdza Benesza* (*Čtenie kněžě Benešovy*, **EvBen**), *Czytania okresu zimowego* (*Čtenie zimního času*, **EvZim**), *Ewangeliarz ołomuniecki* (*Evngeliář olomoucký*, **EvOlom**), *Ewangeliarz praski* (*Evngeliář pražský*, **EvPraž**).

4.2. Biblie staroczeskie

Spośród Biblii staroczeskich pierwszej redakcji korzystałem z *Biblii drezdeńskiej* (*Drážďanská bible*, **Drážď**), pochodzącej z około 1360 roku, oraz z *Biblii ołomunieckiej* (*Olomoucká bible*, **Olom**) z 1417 roku. Jako reprezentację drugiej redakcji wybrałem *Biblię litomierzycką* (*Litoměřická bible*, **Litoměř**) z 1429 roku, spośród Biblii trzeciej redakcji zaś *Biblię paderzowską* (*Padeřovská bible*, **Padeř**) z lat 1432–1435. Za tekst czwartej redakcji posłużyły oba inkunabuły czeskiej Biblii: *Biblia praska* (*Pražská bible*, **Praž**) z 1488 roku oraz *Biblia kutnohorska* (*Kutnohorská bible*, **Kutnoh**) z 1489 roku.

4.3. Biblie XVI i XVII wieku

Spośród Biblii utrakwistycznych XVI i XVII wieku wybrałem *Biblię wenecką* (*Benátská bible*, **Benát**) z 1506 roku, dwie Biblie drukarza Pavla Severýna (**Sever 1529**, **Sever 1537**), Nowy Testament Beneša Optáta (**OptNZ**) z 1533 roku (tłumaczony nie z Wulgaty, ale z grecko-łacińskiego tekstu Erazma z Rotterdamu, najprawdopodobniej z trzeciego wydania z 1522 roku), następnie pierwszą Biblię drukarza Jiřího Melantricha (**Melan**) z 1549 roku oraz Biblię jego wnuka Samuela Adama z Veleslavína (**Velesl**), sympatyka Jednoty Braterskiej, z 1613 roku. Z Biblii, które powstały bezpośrednio w środowisku Jednoty Braterskiej, wybrałem NT Jana Blahoslava (**BlahNZ**) z 1564 roku, NT *Biblii kralickiej sześciotomowej* (**Kral 1593/94**), samodzielny *Nowy Testament kralicki* (**KralNZ**) z 1601 roku oraz trzecie wydanie *Biblii kralickiej* z 1613 roku (**Kral 1613**). Wspomniane przekłady braterskie opierają się już na greckim oryginale. Oczywiście nie brak tu także barokowej katolickiej *Biblii świętoawłauskiej* (**Václ**), opierającej się znów na Wulgacie. Jej NT ukazał się w 1677 roku¹².

12 ST 1712/1715.

4.4. Od odrodzenia narodowego do końca XIX wieku

Pośród Biblii katolickich, powstałych w okresie od czeskiego odrodzenia narodowego do końca XIX wieku, zająłem się przede wszystkim wybranymi tekstami „głównego nurtu”. Chodzi o: Nowy Testament Františka Faustina Procházky z 1786 roku (**ProchNZ**), kompletną Biblię Procházky z 1804 roku (**Proch**), tzw. *Biblię konsystorską* (*Konsistorní bible*, **Kons**) z 1851 roku oraz *Biblię świętojańską* (*Svatojanská bible*, **SvJan**) z 1888/1889 roku (NT w tomie 1 z 1888 roku). Oprócz nich do naszego wyboru włączyłem cztery Ewangelie Františka Novotnego z Luży (**Novot4Ev**) z lat 1810–1811, stanowiące bardzo dosłowny, „studyjny” przekład, obok Wulgaty równorzędnie pracujący z tekstem greckim (i wyznaczający różnice między tekstami źródłowymi), oraz Biblię Tomáša Draskiego (**Dras**) z 1827 roku, który zapowiadał swe dzieło jako przekład z języka hebrajskiego i greki (pierwsze czeskie tłumaczenie z oryginału po *Biblii kralickiej*).

4.5. Nowoczesne przekłady czeskie (po 1900 roku)

Przebrałem wszystkich 16 nowoczesnych tłumaczeń Nowego Testamentu na język czeski. Dla uproszczenia w każdym przypadku wziąłem pod uwagę tylko pierwsze wydanie (całej Biblii, całego Nowego Testamentu albo tomu Ewangelii, jeśli NT wyszedł w kilku tomach), tylko w dwóch wyjątkach podaję brzmienie późniejszej redakcji (**B21** i **ČSP**).

Są to, nawiązujące do siebie, katolickie Nowe Testamenty XX-wiecznej „starszej linii”: NT Jana Ladislava Sýkory (**Sýk**) z 1909/1914 roku, późniejsza nowa redakcja tekstu dokonana przez Jana Hejčla (**Sýk-Hej**) z 1934 roku oraz nawiązujący do Hejčla przekład NT Rudolfa Cola (**Col**) z 1947 roku. Wszystkie tłumaczone były z tekstu łacińskiego, z uwzględnieniem greckiego oryginału. Następnie jest to tłumaczony z greki NT ewangelika Františka Žilki (**Žil**) z 1933 roku, który bezpośrednio lub pośrednio wpływał właściwie na wszystkie kolejne przekłady, bez względu na przynależność konfesyjną tłumacza. Dalej są to katolickie Nowe Testamenty „młodszej linii”: dość dosłowny NT Pavla Škrabala (**Škr**) z 1948 roku (pierwszy nowoczesny przekład katolicki otwarcie przyznający się do tekstu greckiego jako źródła głównego), emigracyjna redakcja tekstu (przejawiająca wyraźnie swobodniejsze tendencje), dokonana przez Ondřeja Petru (**Škr-Petru**) z 1951 roku¹³, nawiązujący do niej samodzielny przekład NT Ondřeja Petru (**Petru**) z 1969 roku oraz oparty na nim NT Václava Bognera (**Bog**) z 1989 roku, używany przez czeskich katolików jako przekład

¹³ Ewangelie 1951; pozostałe teksty NT 1954/1955.

liturgiczny¹⁴. Dalej *Czeski Przekład Ekumeniczny (ČEP)* z 1973 roku¹⁵, największe dzieło translatorskie po 1900 roku, inspirowane, podobnie jak teksty Petru, podejściem „dynamicznym” (w tekstach NT)¹⁶. *Czeski Przekład Ekumeniczny* miał i wciąż ma wielki wpływ na kolejne tłumaczenia nowotestamentowe i uchodzi dziś za „kanoniczny” przekład na język czeski. Wziąłem pod uwagę także wersję *Przekładu Nowego Świata (Překlad nového světa, PNS)* z 1982 roku¹⁷, konfesyjnego przekładu świadków Jehowy (tłumaczenie z wersji angielskiej). W środowisku niekatolickim (w zasadzie ewangelikalnym) powstały następnie z jednej strony bardzo dosłowne przekłady NT studyjnego typu: *Nowa Umowa (Nová smlouva, NS)* z 1994 roku, NT Miloša Pavlika (*MP*) z 1995 roku oraz NT reemigranta z Australii Jana Podmolíka z 2000 roku (*Nový Kovenant, NK*). Z drugiej zaś strony dość „dynamiczne” tłumaczenie Nowego Testamentu – *Nowa Biblia kralicka (Nová Bible kralická, NBK)* z 1998 roku i skrajnie swobodnie parafrazujący przekład NT – *Słowo na drogę (Slovo na cestu, SNC)* z 1989 roku. *Nowa Umowa* została przerezegowana na potrzeby kompletnej Biblii *Czeskiego Przekładu Studyjnego (Český studijní překlad, ČSP)* z 2009 roku, a NT *Nowej Biblii kralickiej* dla tzw. *Biblii na XXI wiek (Bible pro 21. století, B21)* z tego samego roku. W środowisku katolickim powstała następnie czeska wersja *Biblii jerozolimskiej (Jeruzalémská bible, JB)*, tłumaczona z języka francuskiego z uwzględnieniem tekstu greckiego i hebrajskiego, opublikowana w całości w 2009 roku.

5. Przegląd ekwiwalentów przekładowych w badanych tłumaczeniach

5.1. Średniowieczne ewangeliarze

(brak perykopy Mk)

EvVíd

Mt v břicho jde, i z něho vynde

J nebo nah bieše

EvRaj

Mt a na otchod potom jde

J nebo nah bieše

14 W lekcjonarzach już od lat 70. XX wieku, całość NT pojawiła się w 1989 roku.

15 Ewangelie 1973; pozostałe teksty NT 1978; całość Biblii 1979.

16 ST był tłumaczony inną metodą, o wiele dosłowniej.

17 Oznaczenie *Przekład Nowego Świata (New World Translation)*, standardowa nazwa przekładów Pisma świadków Jehowy, pojawia się w Czechach od 1991 roku. Pierwsze wydanie NT (w drugim obiegu) z 1982 roku zostało opublikowane jeszcze pod tytułem *Křesťanská řecká písmo (Chrześcijańskie Pisma Greckie)*.

EvBen

Mt na pochování vypustí sě
 J nebo bieše nah

EvZim

Mt na pochoďování vypustí sě
 J nebo bieše nah

EvOlom

Mt a na otchod vypuščeno bude
 J nebo bieše nah

EvPraž

Mt a potom ven vycházíe lajnem
 J – (brak perykopy)

5.2. Biblie staroczeskie***pierwsza redakcja*****Drážd**

Mt a potom sě ven vypúští
 Mk a v uotchody vyjde
 J že bieše náh

Olom 1417 (tłumaczenie Mt odpowiada tekstowi tzw. *Ewangelii Mateuszowej z homiliami*¹⁸)

Mt v záchod puštěno bude
 Mk a v otchody vyjde
 J nebo bieše náh

druga redakcja**Litoměř 1429**

Mt ven vypúštie se
 Mk ven vynde
 J neb bieše náh

trzecia redakcja**Padeř 1432–1435**

Mt na chyšku sě vypúštie
 Mk na záchod vycházíe
 J neb bieše náh

¹⁸ Por. nízej (podpunkt 6.1).

czwarta redakcja**Praž 1488**

Mt vypúští se ven
 Mk ven se vypúštie
 J neb bieše náh

Kutnoh 1489

Mt vypúštie se ven
 Mk ven se vypúštie
 J neb bieše náh

5.3. Bible XVI i XVII wieku**Benát 1506**

Mt vypúštie se ven
 Mk ven se vypúštie
 J neb byl nah

Sever 1529

Mt vypúští se ven
 Mk ven se vypúští
 J neb byl náh

OptNZ 1533

Mt přirozeným během se vymítá [in margine: *Do záchodu*]
 Mk do záchodu vychází
 J neb náh byl

Sever 1537

Mt vypouští se ven
 Mk ven se vypouští
 J neb byl náh

Melan 1549

Mt vypouští se ven
 Mk ven se vypouští
 J neb byl náh

BlahNZ 1564

Mt vypouští se ven [in margine: *na záchod*]
 Mk potom ven vychází
 J nebo byl nah

Kral 1593/4

Mt vypouští se ven [in margine: *Ř. na záchod; Ř. = řeky – ‘po grecku’*]
 Mk potom ven vychází [in margine: *Ř. na záchod*]
 J nebo byl nah

KralNZ 1601

Mt vypouští se ven [in margine: Ř. na záchod vymítáno bývá; Ř. = řecky – ‘po grecku’]

Mk potom ven vychází [in margine: Ř. na záchod]

J nebo byl nah

Kral 1613

Mt vypouští se ven

Mk potom ven vychází

J nebo byl nah

Velesl 1613

Mt vypouští se ven

Mk ven se vypouští

J neb byl nah

Václ 1677

Mt vypouští se na stranu

Mk ven vychází

J nebo byl nah

5.4. Od odrodzenia narodowego do końca XIX wieku**ProchNZ 1786**

Mt vypouští se na stranu

Mk ven vychází

J neb byl nah

Proch 1804

Mt vypouští se ven (*t. obyčejnou cestou, viz Mar. 7,19*) [*t. = totiž – ‘czyli, to jest’*]

Mk ven vychází

J nebo byl nah (*bez roucha svrchního, bez pláště*)

Novot4Ev 1810/11

Mt v záchod se vypouští [przyp.: záchodem vychází]

Mk v záchodu vychází [przyp.: záchodem]

J nebo byl nah

Draský 1827

Mt ven se vypouští

Mk ven vychází

J neb byl nahý

Kons 1851

Mt vypouští se ven

Mk vychází [*zase*] ven

J neb byl nah [przyp.: *t. bez svrchního roucha; t. = totiž – ‘czyli, to jest’*]

SvJan 1888Mt vypouští se venMk vychází [zase] venJ nebo byl nah [przyp.: t. bez svrchního roucha; t. = totiž – ‘czyli, to jest’]**5.5. Nowoczesne przekłady czeskie (po 1900 roku)****Sýk 1909**Mt vypouští se do stokyMk vychází do stokyJ neboť byl nahý [przyp.: *Nahým nazývali také toho, kdo byl oblečen pouze v nákyčlík neb jen napolo*]**Žil 1933**Mt vyhazuje se do stokyMk vychází do stokyJ byl totiž nahý**Sýk-Hej 1934 = Col 1947**Mt vypouští se do stokyMk vychází do stokyJ neboť nebyl oblečen [przyp. Sýk-Hej: *dosl. „byl nahý”, t. j. měl jen delší rybářskou košili; slušnost žádala, aby si oblékl na ni řízu.* / przyp. Col: *doslovně „neboť byl nahý”, t. j. měl na sobě jen dlouhou rybářskou košili*]**Škr 1948 = Škr-Petrů 1951**Mt vypouští se do stokyMk vyjde do stokyJ byl totiž nahý**Petrů 1969**Mt vypouští se do stokyMk vychází do stokyJ byl totiž oblečen jen nalehko**Bog 1989**Mt vypouští se do stokyMk odchází do stokyJ byl totiž oblečen jen nalehko**ČEP 1973**Mt jde do hnojeMk jde do hnojeJ byl totiž svlečen

PNS 1982

Mt vypouští se do stoky

Mk vychází to do stoky

J neboť byl nahý

SNC 1989

Mt vychází z těla

Mk vychází ven

J Jakmile to Petr uslyšel, přiblékl se a brodil se ke břehu

NS 1994

Mt vypouští se do stoky

Mk vychází do odpadu

J neboť byl nahý

Pav 1995

Mt se ... vypouští do záchodu

Mk vychází do záchodu

J byl totiž nahý [przyp.: Tj. „nedostatečně oděn“, jen ve spodním šatu]

NBK 1998

Mt pak se vypouští do stoky

Mk vychází to do stoky

J protože byl svlečený

NKov 2000

Mt je vyhozeno do záchodu

Mk vyráží do záchodu

J protože byl nahý

ČSP 2009

Mt a vypouští se do záchodu

Mk a vychází do záchodu

J neboť byl nahý

B21 2009

Mt vypouští se do žumpy

Mk Nejde to přece do jeho srdce, ale do břicha a odtud do stoky!

J protože byl svlečený

JB 2009

Mt pak se vypouští do stoky

Mk a pak to odchází do stoky

J byl totiž nahý

6. Przemiany ekwiwalentów przekładowych i ich interpretacja

6.1. Ekwiwalenty ἀφεδρών/*secessus* w czeskich przekładach Mt 15,17 i Mk 7,19

Stare ewangeliarze (przeznaczone na potrzeby kaznodziejów) oferują nam kilka różnych rozwiązań. W **EvRaj** i **EvOlom** znajdujemy wprost słowo oznaczające stosowne miejsce/urządzenie: *otchod* (w języku dzisiejszym *záchod*; po polsku ‘ubikacja, ustęp, wychodek’). **EvZim** ma *na pochodování*, gdzie rzeczownik ma prawdopodobnie czynnościowy sens (tzn. ‘przy odchodzeniu’). **EvBen** ma *na pochování*, które to słowo (*pochování* – ‘schowanie, ukrycie’) mogło być neologizmem autora oznaczającym *ubikację* (jako miejsce, gdzie człowiek się chowa), bardziej prawdopodobne jednak, że chodzi o błąd kopisty – błędne *pochování* zamiast *pochodování*, które widzieliśmy wyżej (w **EvZim**). **EvVid** oznaczenie miejsca/urządzenia całkowicie pomija i ma tylko: *z něho vynde* (‘wyjdzie z niego’ – tzn. z brzucha). Podobnie **EvPraž** wymienia tylko ogólny przysłówek *ven* (‘na zewnątrz’), ale dość naturalistycznie dodaje: *ven vycházie lajnem* (‘na zewnątrz wychodzi jako łajno’).

Jak rozwiązują ten problem Biblie staroczeskie? **Dražď** zawiera u Mk *v uotchody* (‘do ubikacji’), Mt – *ven* (‘na zewnątrz’). Możliwe, że pominięcie miejsca/urządzenia w tekście Mateusza ma swe źródło w ogólnej przekładowej i stylistycznej tendencji do eufemizacji, „zmiękczenia” wyrazów w pierwszej wersji (redakcji) Biblii staroczeskich – stało się tak prawdopodobnie dlatego, że tłumaczenie przeznaczone było przede wszystkim dla sióstr zakonnych [por. Kyas 1997: 50]. **Olom** ma to samo brzmienie u Mk (*v otchody*), ale także u Mt używa słowa na określenie miejsca/urządzenia: *v záchod* – ‘do ubikacji’. W **Olom** cała Ewangelia Mateusza wygląda inaczej niż w Biblii drezdeńskiej: pierwsza Ewangelia w **Olom** pochodzi bowiem skądinąd, ze swoistego, niezależnego przekładu Mt z lat 50. XIV wieku, zachowanego również oddzielnie (chodzi o tzw. *Ewangelię Mateuszową z homiliami* [por. Kyas 1997: 53–54]). W **Litoměř** (która jest Biblią drugiej redakcji) znajdujemy u Mt i Mk tylko ogólny przysłówek *ven* (‘na zewnątrz’), podczas gdy **Padeř** (Biblia trzeciej redakcji) posiada dwa różne słowa na określenie ubikacji: u Mt *chyška* (dosłownie ‘chatka, domeczek’), u Mk *záchod*. Biblie czwartej redakcji (**Praž** i **Kutnoh**) znów unikają oznaczenia miejsca/urządzenia i wystarcza im niekonkretne określenie *ven* (‘na zewnątrz’). Prawdopodobnie chodzi tu o dwie przyczyny: w przypadku drukowanych Biblii jest to szerokie grono potencjalnych odbiorców-czytelników, do których były one kierowane, jak również fakt głośnego czytania podczas liturgii (u większościowych utrakwistów). Autorom tej wersji prawdopodobnie wydawało się skrajnie nieestosowne, aby Jezus mówił wprost

o *ubikacji*, zdecydowali więc tekst „dla mas” definitywnie zmienić – nawet kosztem widocznej niewierności wobec oryginału (jest to do pewnego stopnia w zgodzie z „tradycją”, czyli z niektórymi starszymi tłumaczeniami).

Niedokładne, „wyglądzone” rozwiązanie czwartej redakcji Biblii staro-czeskiej (jak widzieliśmy, z inspiracją w niektórych starszych przekładach) odcisnęło się niezwykle mocno na głównym nurcie czeskiej biblijnej tradycji przekładowej. Pominięcie oznaczenia miejsca/urządzenia i zastąpienie go ogólnym określeniem przysłówkowym *ven* znajdujemy w przytłaczającej większości przekładów kolejnych 400 lat (aż do końca XIX wieku, u **Proch** z 1804 roku w Mt znajduje się jeszcze przypisek w nawiasie *t. obyčejnou cestou* – ‘tj. zwykłą drogą’), a następnie jeszcze o 100 lat później w nowoczesnym, bardzo wolnym, aż parafrazującym przekładzie **SNC** z 1989 roku (*ven* tylko u Mk, u Mt występuje połączenie *vychází z těla* – ‘wychodzi z ciała’, gdzie znów brakuje pojęcia *ubikacji*, a zamiast tego uwypuklona zostaje strona fizjologiczna). Oznaczenia miejsca/urządzenia – tylko u Mt (w tekście głównym) – uniknął również **OptNZ** z 1533 roku, ale inaczej (*přirozeným během se vymítá* – ‘w sposób naturalny się wyrzuca’; tłumacz inspirował się tu prawdopodobnie nowoczesnym wówczas przekładem Lutra: „wird durch den natürlichen gang ausgeworfen”).

Już pierwsze nowoczesne tłumaczenie Nowego Testamentu na język czeski na początku XX wieku po raz kolejny uniknęło oznaczenia miejsca/urządzenia (czyli pojęcia *ubikacji*), ale inaczej niż do tej pory. **Sýk** tłumaczy u Mt *vypouští se do stoky* (‘wypuszcza się do kanału’), u Mk *vychází do stoky* (‘wychodzi do kanału’). Według tego schematu dane miejsca tłumaczy się prawie we wszystkich nowoczesnych przekładach aż do dzisiaj, tylko kilkakrotnie znajdziemy małe warianty na poziomie leksykalnym (**ČEP** – *do hnoje* ‘do gnoju’; **NS** Mk – *do odpadu* ‘do ścieku’; **B21** Mt – *do žumpy* ‘do szamba’). W ten sposób doszło do myślowego „przeskoczenia” owego miejsca/urządzenia (*ubikacji*) – i przesunięcia opisu rzeczywistości tak, że teraz mowa jest o technicznym wypuszczaniu materii (z *ubikacji*) do miejsca, gdzie zbiera się nieczystości. Myślę, że w czeskim środowisku znacznie pomogło przesunięcie semantyczne czasownika *vypouštět se*, którego tradycyjnie używa się w słowach Jezusa od samego początku jako ekwiwalentu łacińskiego *emitti* i greckiego ἐκβάλλεσθαι. Ogólniejszy sens ‘wydostawać się na zewnątrz’ (bądź spontanicznie, bądź za pomocą działania ludzkiego) zawęził się do znaczenia całkowicie technicznego (najprawdopodobniej w ciągu XIX wieku): jeśli powie się, że płyn lub kleista materia *se vypouští* (‘się wypuszcza’), zakłada się tylko zewnętrzną, ludzką czynność mechaniczną. Nie można więc już używać tego czasownika na oznaczenie procesu fizjologicznego, w którym materia

spontanicznie opuszcza ciało. Z ogólnego *vypouští se ven* – ‘wypuszcza się na zewnątrz’ (z brzucha) wykształciło się ‘wypuszcza się do kanału’ (z ubikacji). Godny uwagi jest fakt, że brzmienie *vypouští se/odchází do stoky* przyjął także najnowszy przekład czeski, katolicka *Biblia jerozolimská*, której autorzy – według ich własnych słów – wychodzili z tekstu francuskiego (z uwzględnieniem greki); tekst francuski ma jednak (u Mt i Mk) jednoznacznie *aux lieux d’aisance* (‘do ubikacji’).

Samo słowo *záchod* od końca XV wieku do dziś pojawia się tylko w bardzo skromnej mniejszości tłumaczeń. Czasami tylko w przypisach (w nawiasie albo na marginesie): w **BlahNZ**, **Kral 1593/94** i **KralNZ**. Kilkakrotnie także w samym tekście głównym (ewentualnie jeszcze dodatkowo w przypisie): **OptNZ**, **Nov4Ev**, **Pav**, **NKov**, **ČSP**. Wyjątkowo natrafimy na inny wyraz, oznaczający jednak również omawiane miejsce/urządzenie (w **Václ** i **ProchNZ**, tylko u Mt): *na stranu* ‘na stronę’. Jest jasne, że pojęcie *ubikacja* pojawia się w tekście głównym tylko wyjątkowo, w zasadzie – jedynie w tych przekładach, których zamiarem jest dosłowność, które chcą być tekstami raczej „studijnymi” i nie są przeznaczone do liturgii czy innego publicznego użytku „dla ludu”.

6.2. Ekwiwalenty γυμνός/*nudus* w czeskich przekładach J 21,7

W przypadku czeskich ekwiwalentów przekładowych wyrazu γυμνός/*nudus* sytuacja jest o wiele prostsza i jaśniejsza. Przez pięć wieków o Piotrze mówi się po prostu, że podczas swej pracy rybackiej był *nah/náh/nahý* – ‘nagi’. Dopiero w XIX wieku w Bibliach głównego nurtu katolickiego (**Proch**, **Kons**, **SvJan**) notujemy, choć tylko w komentarzu (w nawiasie lub przypisie), „wytłumaczenie” wyrazu *nahý*. W ten sposób czytelnikowi sugeruje się, że apostoł miał na sobie zapewne jakąś bieliznę. Na przykład u **Proch** z 1804 roku znajduje się przypisek w nawiasie *bez roucha svrchniho, bez pláště* (‘bez zewnętrznego okrycia, bez płaszcza’; podobnie w **Kons** i **SvJan** w przypisie). Można się domyślać, że ma to związek z falą przysłowiowej europejskiej pruderii, pojawiającej się także w sztuce sakralnej (w opozycji do baroku i epok wcześniejszych).

Wspomnianą tendencję kontynuuje pierwszy nowoczesny przekład (**Sýk**) z 1909 roku, w którym Piotr zostaje w przypisie dość jednoznacznie „ubrany”: *nahým nazývali také toho, kdo byl oblečen pouze v nákyčlík neb jen napolo* (‘nagim nazywali bowiem także tego, kto był odziany tylko w przepaskę na biodrach lub tylko do połowy’). Podobny komentarz do słowa *nahý* znajdujemy następnie w o wiele późniejszym NT **Pav** z 1995 roku: *tj. nedostatečně oděn, jen ve spodním šatu* (‘tj. niedostatecznie ubrany, tylko w sukni spodniej’).

Liczne nowoczesne czeskie przekłady (od lat 30. XX wieku do dziś) wprowadzają do samego tekstu głównego zamiast słowa *nahý* inne słowa, tak aby stworzyć wyobrażenie, że Piotr miał na sobie jakieś ubranie: *nebyl oblečen* – ‘nie był ubrany’ (**Sýk-Hej, Col**), *svlečen/svlečený* – ‘rozebrany’ (**ČEP, NBK, B21**), *oblečen jen nalehko* – ‘ubrany tylko lekko’ (**Petrů, Bog**). **Sýk-Hej** twierdzi ponadto w przypisie: ‘dosłownie «był nagi», to znaczy miał na sobie tylko dłuższą [*sic!*; wyróż. – J.B.] koszulę rybacką’, prawie identyczny komentarz ma też **Col** (‘...tylko długą [*sic!*] koszulę rybacką’)¹⁹. NT **Sýk-Hej** dodaje zarazem lekcję etykiety: ‘przyzwoitość wymagała, aby włożył na nią suknię’.

Bardzo swobodne, czasem aż parafrazujące tłumaczenie **SNC** w ogóle nie ma ekwiwalentu słownego dla pojęcia *nagi*, a opuszcza nawet określenie na płaszcz, który Piotr narzucił na siebie; cała scena jest tu zarysowana tylko przez rzadko używany, dwuznaczny czasownik *přiblékl se*, co znaczy albo ‘ubrał się chociaż trochę’ (będąc przedtem nagim lub ubranym w niewielkim stopniu), albo ‘ubrał się porządnie’ (aby był cały i porządnie ubrany).

Nieskomentowane słowo *nahý* zostawiają następujące przekłady nowoczesne: **Žil, Škr, Škr-Petrů, PNS** (z języka angielskiego), **NS, NK, ČSP i JB** (w tekście francuskim jest *il était nu*). Chodzi o tłumaczenia, które chcą być w zasadzie „dokładne”, mają służyć raczej celom „studyjnym” i (z wyjątkiem **PNS** świadków Jehowy i **NK**²⁰) nie mają ambicji stać się tekstem liturgicznym czy powszechnie uroczyście odczytywanym.

W tłumaczeniach XX wieku ujawnia się zatem zdecydowanie tendencja do ukrywania możliwości, aby Piotr jako rybak pracował na łodzi *nahý* (należy znów przypomnieć, że wśród przekładów, które apostoła Piotra „ubierają”, znajdują się także dwa najbardziej prestiżowe tłumaczenia: **ČEP** i **Bog**). Można to tłumaczyć częściowo jako kontynuację XIX-wiecznego lęku przed nagością (i ciałem w ogóle). Stawiam hipotezę, że bezpośrednio oddziaływała tu nowa europejska kultura kąpania i pływania jako masowej czynności rekreacyjnej i popularnego sportu. Najpóźniej po I wojnie światowej także na wsi stało się zwyczajem noszenie strojów kąpielowych, a z tym rozpowszechniło się szersze rozumienie kąpania (w jeziorze, rzece lub sztucznym basenie) i sportów wodnych jako kontaktów społecznych oraz kontaktów między mężczyznami i kobietami. Doświadczenie kąpieli na łonie przyrody bez stroju kąpielowego, „na golasa”, czyli kąpieli raczej prywatnej (w samotności lub w małej grupie krewnych czy znajomych tej samej płci), szybko i definitywnie zanikło. Sądzę,

19 Jeśli podczas pracy rybak miał na sobie jakiegokolwiek ubranie, raczej nie mógł to być *dłuższy/długi* chiton (por. też wyżej, przyp. 10).

20 Przekład ten używany jest jedynie w małej wspólnotce, liczącej prawdopodobnie mniej niż 100 członków.

iż w związku z tym obraz apostoła Piotra pracującego nago na łodzi albo z siecią w wodzie zaczął wydawać się społecznie zupełnie nie do przyjęcia.

7. Zakończenie: sprawy „zbyt powszednie” w sąsiedztwie elementu *sacrum*

Prześledziliśmy stosunkowo dokładnie losy tłumaczeń wyrazów ἀφεδρών/*secessus* i γυμνός/*nudus* w kontekstach mowy Jezusa oraz sceny nad jeziorem, prezentowane w 700-letniej tradycji czeskiego przekładu. Na pierwszy rzut oka widoczna jest silna ogólna tendencja obchodzenia tych pojęć w tłumaczeniu, unikania ich. W przypadku pierwszego pojawia się ona już we wczesnym okresie, w przypadku drugiego natomiast – aż po 500 latach (co staraliśmy się wyjaśnić okolicznościami kulturowymi).

Sam fakt, że w tekstach należących do sakralnej sfery komunikacyjnej pojawia się pewien wstyd, jeśli chodzi o wyrazy i realia dotyczące dwóch spośród głównych obszarów tabu społecznego (związek z procesem wydalania czy działaniem seksualnym – nagość przynajmniej w jakiś sposób dotyczy seksualności), nie byłby oczywiście niczym wyjątkowo zaskakującym. W oryginalnych tekstach biblijnych nie ma zresztą zbyt wielu fragmentów, w których taka leksyka lub frazeologia faktycznie pojawiają się czy mogłyby się pojawić, a jednak badane przez nas miejsca u Mt, Mk i J mówią o tych „powszednich sprawach”. Można także ogólnie stwierdzić, że podczas procesu przekładu (tekstów każdego rodzaju) zdarza się, że tłumacz, w celu zmiękczenia ekspresywności oryginału, użyje czasem z jakiegoś (usprawiedliwionego czy nieusprawiedliwionego) powodu wyrazu stylistycznie bardziej neutralnego. W omawianych przypadkach w tekście biblijnym nie zostały jednak użyte naprawdę ekspresywne frazy czy słowa (ἀφεδρών/*secessus* i γυμνός/*nudus* są neutralne), a w języku docelowym mogłyby zostać użyte wyrazy podobnie neutralne (czeskie słowa *záchod* – ‘ubikacja’ oraz *nahý* – ‘nagi’ same w sobie nie są ekspresywne czy stylistycznie nacechowane). Dlaczego więc tak trudno tłumaczowi użyć nawet tych stylistycznie neutralnych wyrażen? Do wyjaśnienia nie wystarczy oczywiście fakt, że chodzi o tłumaczenie centralnego tekstu sakralnej sfery językowej – Pisma Świętego. Warto przynajmniej na marginesie wspomnieć, że istnieją miejsca, gdzie różne czeskie przekłady Pisma Świętego wyrazów *ubikacja* i *nagi* używają zupełnie bez problemu – np. 2 Krl 10,27 („ze świątyni Baala uczynili ubikacje”) albo Mk 14,51–52 (młodzieniec, którego śludzy arcykapłana po zatrzymaniu Jezusa, uciekł „nago”, zostawiając im w rękach płótno, które miał przedtem zarzucone na gołe ciało). Do tabuizacji, oznaczającej (niewielkie) naruszenie innego tabu – wierności oryginałowi tekstu świętego – dochodzi prawdopodobnie dopiero

wtedy, gdy zaistnieją dodatkowe okoliczności. Najistotniejsze jest zapewne to, iż rzekomo „zbyt powszednie sprawy” (*ubikacja* i *nagość*) spotykają się z jakimś konkretnym i wyraźnym elementem sakralności, pojawiającym się blisko w tekście. Z analizowanych wyżej przykładów wynika, że o *ubikacji* mówi w bezpośrednich słowach sam Jezus, Mesjasz i Syn Boży, a *nagi* jest nie bezimienny młodzieniec (choć w Mk 14,52 chodziło być może o samego późniejszego ewangelistę Marka), ale najważniejszy z apostołów, któremu, co więcej, o kilka wersów niżej Jezus wprost powierzy obowiązki najwyższego pasterza. Dochodzą do tego dodatkowe, zewnętrzne okoliczności kulturowe (które jednak w zasadzie same w sobie byłyby niewystarczające do przesunięcia semantycznego w tłumaczeniu), np. to, że dane tłumaczenie tekstu biblijnego przeznaczone jest do czytań liturgicznych albo w ogóle do rozpowszechniania (tj. przewiduje się, że tekst będzie dostępny dla nieelitarniej, „zwykłej” publiczności, w której „zbyt powszednie sprawy” mogłyby spowodować śmiech lub umniejszyć szacunek wobec elementu *sacrum* występującego w ich bliskości). Innym powodem jest z kolei zmiana w postrzeganiu danej rzeczywistości (fala pruderii w XIX wieku, zmiana spojrzenia na nagość w kontakcie z żywiołem wody na początku XX wieku). Ważnym czynnikiem (istotnym w środowisku czeskim) jest również to, że gdy tylko konkretne rozwiązanie z przesunięciem semantycznym przeniknęło do tradycji przekładu biblijnego (przez tłumaczenie, które ma wysoki kredyt zaufania, a często i bezpośrednio wsparcie władz kościelnych), dalej już sama tradycja działa jako rodzaj „ochronnego kojca obszaru *sacrum*” i powoduje, że następni tłumacze często nie zauważają przesunięcia semantycznego albo nie mają dość odwagi, by je poprawić. W tle tych wszystkich momentów zawsze pozostaje swego rodzaju skrajna obawa o brak dostatecznego szacunku wobec konkretnego elementu *sacrum* w tekście, z którym „zbyt powszednia sprawa” mogłaby być w kontraście.

Przeprowadzone badanie dwóch pojęć stanowi tylko mały przyczynek do problematyki tabuizacji i eufemizacji w tłumaczeniu tekstu biblijnego. Za pomocą dwóch przykładów na konkretnym czeskim materiale zwróciłem uwagę na jeden specyficzny typ wtórnej tabuizacji przekładowej. Byłoby dobrze szerzej i głębiej przebadać większą liczbę podobnych przypadków w czeskiej tradycji przekładowej, a także wyszukać analogie w innych językach, przede wszystkim w językach bliskich oraz mających podobnie bogatą tradycję przekładu Biblii. Bardziej całościowe zrozumienie tego ciekawego typu wtórnej tabuizacji przekładowej, mającej translologiczne i stylistyczne konsekwencje, a dotyczące prawdopodobnie nie tylko Pisma Świętego, ale i innych tekstów ze sfery sakralnej, mogłoby być niewielkim, ale zapewne ważnym wkładem do zrozumienia zachowania się języka „w zetknięciu z *sacrum*” w ogóle.

Bibliografia

- Bartoň Josef (2012), *Proměny českého biblického stylu a extrémní polohy moderních překladů Písma*, w: *Boží slovo a slovo lidské*, red. Jiří Hanuš, CDK, Brno, s. 209–229.
- Bartoň Josef (2013), *Český jazyk v „dotyku transcendence”*. *Problémy nového biblického stylu*, w: *Myšlení o transcendenci*, red. Mireia Ryšková, Mlada Mikulicová, Pavel Mervart, Červený Kostelec, s. 221–242.
- Bartoň Josef (2016), *Współczesny czeski przekład biblijny: metamorfozy metody i kształtu*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 11, s. 24–36.
- Dittmann Robert (2012), *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*, Refugium Velehrad-Roma, Olomouc.
- Hoffmannová Jana i in. (2016), *Stylistika mluvené a psané češtiny*, Academia, Praha.
- Koloski-Ostrow Ann Olga (2015), *The Archeology of Sanitation in Roman Italy. Toilets, Sewers and Water Systems*, The University of North Carolina Press [USA].
- Komárek Karel (2013), *České katolické bible v 18. a 19. století aneb Dědictví svatováclavské*, „HOP”, z. 2, s. 195–206.
- Kraus Jiří (2017), *Náboženský styl*, w: *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online], red. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, Praha, <https://www.czechency.org/slovník/N%C3%81BO%C5%BDENSK%C3%9D%20STYL> [dostup: 22 sierpnia 2017].
- Kyas Vladimír (1997), *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Vyšehrad, Praha.
- McKenzie John L., SJ (1965), *Dictionary of the Bible*, Bruce Publishing Company, New York–London.
- Thomas Aquinas, *Super evangelium S. Joannis Lectura*, caput XXI, lectio 2.
- Vintr Josef (1998), *České biblické slovo jako vývojový faktor stylové stratifikace národního jazyka – od Jagičových glos 12. století po moderní ekumenický překlad*, w: *Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20.–26. srpna 1998*, t. 1, red. Otakar Mališ, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, s. 215–227.
- Vraštil Josef (1926), *České překlady biblické*, w: *Český slovník bohovědný*, t. 3, red. Antonín Podlaha, Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, Praha, s. 334–341.

Josef Bartoň

Biblical text and „too prosaic” things. Marginal notes on the problem of the language taboo in the tradition of the Czech Biblical translation

The case study deals with the fortunes of translation equivalents of the words ἀφεδρών// secessus (in Matthew 15,17 and Mark 7,19) and γυμνός//nudus (in John 21,7) in the Czech Biblical tradition. The paper presents the material from almost fifty Czech translations (from the end of the 13th century to this day) and shows that the expressions (notions) *draught*, *toilet* and *naked* disappear in certain moments and are missing in most of the translations. The author tries to demonstrate in his analyses and interpretations when, under which circumstances and why there was this specific secondary tabooization that itself (slightly) disturbs the taboo of the inviolability of the content of the sacred text.

KEYWORDS: Czech Bible translation; Biblical translatology; language taboo; Mt 15,17; Mk 7,19; Jn 21,7.

doc. PhDr. Josef Bartoň, Th.D. – Katedra Nauk Biblijnych Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Karola w Pradze, Gabinet Studiów Klasycznych (Kabinet pro klasická studia) Instytutu Filozofii Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze; zainteresowania naukowe: bohemistyka, filologia języków starożytnych (greka biblijna, łacina, język staro-cerkiewno-słowiański), translatoryka biblijna, historia czeskiego przekładu biblijnego (przede wszystkim dziedzina nowoczesnego przekładu biblijnego po 1900 roku), rozwój czeskiego języka biblijnego (stylu biblijnego), fenomen nowego stylu biblijnego.